

Sauver quelque chose du temps où l'on ne sera plus jamais.

A. Ernaux

Захаваць што-кольвек з тых часоў, якія мы пакінулі
навечна.

A. Эрнэ

Прадмова

З раньняга дзяцінства ўспаміны засталіся нейкія цьмяныя – бяз формаў і колераў, як быццам і не было ў жыцці значнага кавалка. Затое багатыя ўспаміны на гукі. Асабліва адзін безупынку круціцца і асацыюецца з пачаткам майго шляху. Гэты гук – ледзь чутны строкат, які паступова перакідваецца песьняй тралейбусных рагуляў. Дзіўная, патаемная сувязь завязалася ў мяне зь віцебскім тралейбусам, які сымбалічна да ўсяго стаўся маім раўналеткам. Не кажу, што дрэннае дзяцінства было ў мяне, наадварот, цёплае і бэзавае, але ж чамусьці з пацалункамі маці на ноч сумная калыханка, нашаргатаная рагулямі нябачных тралейбусаў, заўсёды дамешвалася да ўспамінаў, вобразаў утульнага дзяцінства.

Штовечар, атрымаўшы традыцыйную порцыю матчыных пацалункаў, я апынаўся ў чорным пакойчыку. Зразумела, сон не заўжды кідаўся на мяне адразу, часьцічком ён хаваўся ў цемры і вычэкваў гадзіны. Ды я, здаецца, яго дужа й не чакаў – было чым заняцца. Амаль заўсёды спадзяваўся пачуць набліжэньне тралейбуса, ягоны чুলьлівы строкат рагуляў. А калі-нікалі нават удавалася ўбачыць успышку адразу ж памерлых іскарак, нарадзілых з-пад залезных рагуляў. Тады скрозь цемру ўспыхвала сэкунднае сьвятло і я ўсьміхаўся нечаканаму падарунку ад майго патаемнага сябрука-раўналеткі.

Гук, адарваны ад вобраза, бо я быў нагэтулькі малы, што ня мог шчэ дацягнуцца да падваконьня, а таму ня бачыў, хто ж ці што ж выдае такі спэцыфічны клёкат. Мне малявалася нейкая дзівосная птушка, якая клёкала, бы журавель ці бацян. Часам я так стараўся дацягнуцца да вакна, каб усё ж такі ўгледзець яе, тую птушку, але не даваў рады. І таямніца цьвяліла мяне ўсё больш і больш.

Засынаў я неяк непрыкметна для розуму. Прачынаўся зноў жа ад клёкату халодных залезных рагуляў, якія няхотна паўзьлі па вільготнаму і ахалоджанаму Дзвіной дроце. Потым я чуў асьцярожныя сягі матулі ці таты, якія адцягвалі ўвагу ад майго сябрука. Я канчаткова ўваходзіў у рэчаіснасьць, выкараскваючыся з цэлафану фантасмагорыі.

Узгадаваю яшчэ маю першую жывую сустрэчу з тралейбусам, які спыніўся неяк акурат перада мною з маці. Добра памятаю, як аднойчы па дарозе ў садок, мяне надзвычай уразілі сумныя вочы-фары тралейбуса, амаль сьлёзныя ягоны твар. У садку я ў той дзень не жадаў гуляць ані з кім — гэтак трымаў мяне самотні вобраз віцебскага тралейбуса. Гэта зусім ня птушка, а хутчэй сьмешны самотні слон. І назваў я яго на сваёй дзіцячай мове — «кельбусам». Ці ня першы мой словатвор, які так цешыў бацькоў. Слоўка, якое ахапіла таго, хто клекатаў для мяне і дапаўняў матчыны калыханкі, а яшчэ пабуджаў мяне і зачароўваў, і навяваў сумнявыя мэлёдыі.

Сяньня ўзгадваючы дзяцінства, я часам сумняюся, ці было яно наяве ці толькі ў салодкіх прыблізных марах? Сумныя твары тралейбусаў і цяпер, хоць і памянліся здаўна мадэлі саміх машынаў, штодня пераконваюць мяне ў ягоным існаваньні, а даўгія чорныя і сталёвыя адцягнутыя назад рагулі, якія робяць тралейбус падобным да вялізнай цыкады,

працягваюць здзіўляць і маё дарослае жыццё чаканымі зь дзяцінства іскоркамі-падарункамі.

Праўда, вось клёкат рагуляў стаўся значна цяжэйшым і сумнейшым, што часам нагадвае мне тужныя дзвінскія песьні і расповяды маёй бабулі. На дзіва, кожная песьня памерам у велічны кавалак чалавечага жыцця, чалавечых хваляваньняў, значнага эпізоду з майго развою і толькі зрэдчас слабых усьмешак...

Першая казка

Мяккае, шчаснае і бясклопатнае дзяцінства падаравалі мне бацькі. Смачныя, незабыўныя кніжныя казкі чыталіся мне прыгожай і клапатлівай, адданай і ўважлівай матуляй. Матуляй, якая сама зьведала зусім іншае — хутчэй гарапашнае, бядняцкае пасьяваеннае дзяцінства. І таму мяне і маіх старэйшых сястру і брата з усяе сілы яна разам з таткам аберагала, задорвала ўвагай, цяплынёю, рэдкімі смакоццямі і неверагоднымі цацкамі. Я жыў у казцы. У кніжнай казцы. Памятаю чаканыя і такія нягэтульныя калыханкі, сьпявалыя мне маці. Памятаю таксама калыханкі, якія сьпявалі мне тралейбусы пад вакном, тралейбусы, сталыя маімі раўналеткамі. Я нарадзіўся ў 1978 годзе, у гэтым жа годзе ў Віцебску пусьцілі першы тралейбус. Песьні тралейбусных рагуляў сталі яшчэ адной казкай дзяцінства. Але наперадзе мяне чакала суздром іншая, сапраўдная, першая казка, якая зьмяніла ўвесь мой маленькі, слабенькі і крохкі сьвет... Першая казка жыцця, якая надарылася, звалілася на мяне разам з знаёмствам з бабуляй. З роднай бабуляй, якая жыла і настаўнічала ў вёсцы ля Воршы. Цалкам сапраўднай бабуляй з самай простаай беларускай вёскай. Бабуляй а чорныя валасы і чорныя, бы ў смаянкі*, як казалі ў вёсцы, вочы. Паступова адкрывалася мне тая казка... Ня

помню першых прыездаў-наведваньняў вясковай бабулі (бо была ў мяне яшчэ іншая таксама калярытная гарадзкая бабуля), але помню так сьветла ейныя званкі ў дзьверы. Я ўжо ведаў, што гэта яна. І ўсё адно ротам глядзеў на яе, нягэтульную. Яна зьяўлялася ў стракатай хустцы, у неверагодных негарадзкіх тапцях, у даматканай спадніцы і яскрава-зялёнай кохце. А ў руках у яе заўсёды была неверагодная, цікавая, булкападобная торба, у якую, як казала яна сама, можна і каня, і чорта пасадзіць. Вось я і глядзеў у тую торбу і, нібы выглядаў таго самага каня ці чорта. Але яшчэ больш разяваў я рот, калі пачынала бабуля размаўляць з намі. Яна размаўляла не па-расейску, як гэта было зазвычай у горадзе, яна размаўляла, як мне тады здавалася, на мове, на якой размаўляюць казачныя героі. І я разумеў яе! Я лыпаў вачыма, кідаў панічныя позіркі то на бацькоў, то на бабуля, то на старэйшых сястру і брата — яны не дзівіліся, быццам таксама разумелі мову стрэлак*, фэяў і хатнікаў, гаманілі з бабуляй, часткова толькі пераходзячы на казачную мову. Праўда, паступова мянялася і бабуля: пачынала ўстаўляць гарадзкія словы, нахвальвала кватэру, матчыны калдуны. Я таксама паступова сунімаўся, расчароўваўся, больш не глядзеў ротам на бабулю з далёкай і чароўнай казкі. Яна станавілася, як усе. Яна станавілася шэрай геройкай нашай малацікавай прозы. Але абавязкова ўзіраўся ёй усьлед, калі яна бегла на трамвай ці тралейбус, каб вярнуцца дахаты. Матыляў ёй ручонкай і плакаў, як плачуць дзеці па зьніклай раптам фэі... І тады зноў вярталася да мяне кніжная казка, казка, пачутая і прачытаная маці з кнігаў. Ротам слухаў і іх, праўда, менш пераканаўчых і жывых, чымся казкі ад бабулі.

* Смалянка (дыял.) — пацучыха, пацучыца.

* Стрэлка (дыял.) – страказа; таксама казачная вялікая стракатая страказа.

Але нечакана чаканыя летнія вакацыі падарылі мне зноў казку, казку ад бабулі, якая жыла ня ў нейкіх там чароўных землях і княствах, а ў цалкам зямной вёсцы не зусім далёка ад Віцебску. Усё пачалося з збораў і ўсядкі ў татавы «Запарожац», у малую на выгляд і бяздонную па зьмесьце машыну, першую татаву машыну. Машыну, якая зрабіла нашу сям’ю шчаснай і незалежнай, зьядналай і моцнай.

Казка пачыналася, як толькі мы пакідалі места. Па ўказальніках і шыльдах, аздобленых мовай бабулі, я разумеў, мы набліжаемся да ейнага княства. Я думаў, якая ж яна магутная, калі ёй удалося пакінуць пасля сябе для нас арыентыры, каб мы не згубіліся – арыентыры на казачнай мове. Няўжо ўсё чытаюць яе? Ці гэта толькі нам бачныя ейныя загадаваныя пасланьні? Я шчыльней ціснуўся да шыбы і чакаў усё новыя і новыя бабульчыны весткі-знакі.

Я трымцеў і так жадаў пабачыць яе. Я гадаў, як сянняя апранецца яна, прыляцела з казкі, яна, якая вымушаная кантактаваць з намі, прыбышамі з сумнага і бэтоннага сьвету. Вялізны сад удалечыні сыгналяваў мне, што мы блізка. І вось я заўважаў стракатую, кідкую, воканазойную хустку бабулі – яна ўмела размаляваць і паквіліць гэты шэры сьвет. Яна стаяла, крыху гарбаватая, на бок схіліўшыся пад ігрушынай і, як вандроўніца на старадаўняй ладзьдзі, рукой адкінуўшы сьвятло, сонца, углядалася ўдалечынь. Яна спазнавала бацькавы драндулет, усміхалася і кідала нам свае рукі, вялікія далоні. Гэтыя рыдлёўкападобныя далоні бабулі так уражвалі мяне, бо яны так дзёрка адрозьніваліся ад далікатных рук маці. Толькі пазьней, пасталеўшы, я зразумеў, чаму ў яе былі такія далоні – звычайна вялікія вясковыя далоні, напрацаваныя, перацягалыя за жыцьцё невядома якія

тонны зямлі, пяску, бульбы, яблыкаў. Далоні, у якіх хаваўся цэлы сьвет, зусім ня казачны сьвет... Кажуць, вочы — люстэрка чалавека, не, у беларусаў, у беларусак рукі — люстэрка чалавека...

Калі машына спынялася ля хаты бабулі, я бачыў ейныя сьлёзы, сьлёзы радасьці, сьлёзы адзіноты, сьлёзы, якія казалі нам, што яна цешыцца нашаму прыезду. Але мы, прыбышы з места, ня плакалі, ані. Толькі стрымана стаялі, бы дурні, бы робаты, бы, схаладнелыя і зачараваныя чорнай княгіняй, героі казкі, якую маці чытала мне напярэдадні.

Але вось, бабуля абцірала насоўкай сьлёзы радасьці і вяла нас у хату, у якой пахла аерам і яшчэ невядомымі мне тады зёлкамі. У пячы стаялі смачныя цацні*, прыхаваныя рушніком, але яны так пахлі, што я ўжо ведаў, што там цацні.

Бацькі гэтым разам не затрымліваліся ў бабулі — трэба было завезьці старэйшых сястру і брата ў лягер. Мяне пакуль пакідалі ў бабулі. Яна толькі міргала мне і дапамагала сабрацца толькі што прыбылым і ўжо ў новую дарогу сабралым родным. Хіба на хвілю я шкадаваў Віцебска, кніжных казак; паглядаў у вакно на чароўны, вялізны сад, дзе крываваць, згарбелыя яблыні нагадвалі мне вядзьмарак, і ўжо ведаў, што хачу застацца з бабуляй. Зрэшты, пах цацнёў зьнішчаў усе засталыя сумненьні. Я міргаў у адказ бабульцы.

* Цацэнь, мн. цацні (дыял.) — блінцы, лянёхі.

Цікава, яна чамусьці з прыбышамі размаўляла на мове гораду. Я гадаў, чаму так? Што за хітрыкі? Ня інакш тут крыецца нейкае нешта. Ці яна проста практыкавала гарадзкую мову, мову сумнай прозы? Ці яна была за мудрую дыпляматку, якая ведала розныя мовы, а таму перайшла на мову, на якой да яе зьвярнуліся? Ці азначала гэта што-небудзь — можа кепскі настрой? І тады яна сумысьля пераходзіла на расейскую мову, каб пакрыўдзіць і стацца

гіпэррэальнай, да суму і паўтору праяічнай? Процьма сур'ёзных думак і здагадак пілавалі мае дзяціныя глуздочки.

І вось пад амаль вартавой ігрушынай стаю цяпер я побач з бабуляй і мы адчайна махаем родным, якія едуць у лягер, у горад. Зьнікае аўта і мы сядаем на лаву, нібыта зразумець, што ж сталася з намі. Навокал нас хмызьняк, адцьвілыя месяц таму бэз і калакалуха. Адцьвілыя і вызваленыя ад цяжару і цяжкай місьці адцьвісьці і зачмуціць гіпэррэальны сьвет пахамі нягэтульнымі, да казкі запрашалымі, у вір невядомага і смачнага ўцяглымі. Любуюся і дзвіваюся я загарэтымі рукамі і прыгожым тварам бабулі. Лічу кветкі на ейнай спадніцы, стамляюся, зьбіваюся, кідаю задуму. Яна, тым часам, распавядае мне пра свае пляны. І зусім ня казачныя яны, а такія простыя і рутынныя: ускіпаць нешта трэба, сьвіньням даць трэба... Хіба фэя займаецца сьвіньнямі? Але ўсё адно не даю веры ў бабулькавую прастасьць. Заўважаю, усміхаецца яна хітра, размаўляе за мною ня так, як кагадзе размаўляла з бацькамі. На вачох мяняецца мая бабуля а вялкія, намучаныя рукі. І ўжо не да фэі, а да волаткі падобная яна, волаткі, якая кагадзе раскідала цэлае варожае войска. І вось, зноў ротам я люблюся бабуляй. Наводаль красуюцца вясковыя могілкі, схаваныя ад нас, жывых, плотам. Яшчэ далей відна купола зрынутай кімсьці царквы — цыбульчына, як кажа мне бабуля. Злева праз хмызьняк, здагадваюся, бяжыць сьцежка, якая зьнітоўвае бабульчын хутар зь вёскай. І яна кажа мне зьнячэўку: «Малец, хадзем падсілкуемся». І так прыемна мне чуць гэтыя «малец» і «падсілкуемся», быццам нам трэба паесьці, каб сілаў набрацца ды ў казку вярнуцца і справы добрыя чыніць. Але ж не пасьпяваем мы з лаўкі прыўстаць, як чуем шоргат на сьцежцы. І вось забытыя горад, бацькі, кніжныя казкі і пад'ездныя сябры. Шкада мне іх усіх, пазбаўленых магчымасьці даведацца іншай казкі, гэтульнай,

цалкам дасяжнай і блізкай. Ротам глядзеў я на раптам адбылае. Па сьцежцы да нас шыбавалі, падобныя вопраткай да бабулі, кабеты: у стракатых вокараздражняльных (але не мае) хустках, у яскравых — малінавых, салатных і блакітных — кохтах з кішэнямі, у якіх нешта ды было. Шыбавалі яны лоўка, бы прытанцоўваючы, бы маладухі, а не бабулькавы раўналеткі йшлі да нас. Усьмяхалася ім бабуля, кідаючы: «Дабрыдзень!» Сяброўкі бабулі набліжаліся, разглядалі мяне і кідалі ёй: «Во якога табе мальчонку падкінулі». І гаманілі вяскоўкі, не зважаючы на мяне, гаманілі так, што разумеў я: так размаўляюць хіба вядзьмаркі альбо знахаркі ў казках, чытаных мне маці. І ўсе гаманілі на казачнай, але такой рэальнай і да сьвету спрычыненай мове. Ці зразумелі б іх бацькі? А сястрыца? А брат? Але ж я разумею іх. Ці гэта можа праз тое, што я ў казцы, а ў казцы магчыма ўсё. Частавалі, у рукі сувалі мне чароўныя госьці цукерчыны, куханы і семкі. Глядзеў на ўсё, бы на зачараваныя пачастункі і сарамліва, схваўшы вочы, кідаў пачастухам «дзякуй». Сьмяяліся дзеўкі гучна: «А ён умее па-наскаму!»

Усе да воднай падобныя былі бабулявы госьці да вядзьмарак, але вядзьмарак добрых. І на сьцежцы зьявіліся, па мне, яны, мэрам з неадкуль. Бы чакалі яны ад'езду гарадзкіх сваякоў, ня лезьлі ў гарадзкі сьвет, дачакаліся і зьявіліся перад намі. Думалася мне, а вось вярніся раптам бацькі назад, што сталася б з гэтымі дзіўнымі гасьцямі? Зьніклі б раптоўна, як і зьявіліся?

А галоўнай вядзьмаркай, канечне, была мая бабуля. Якая да няўзнаву зьмянілася. І ўжо ніякай гульні-дыпляматыі не было ў ейных паводзінах, была такой натуральнай і прыгожай, гаманіла, жартавала, а часам і рагататал на ўсю сілу, бы сапраўдная волатка, якая змагла ворагаў з барбарыі.

Сьмяліся, кпілі на ўсе галасы сьмелыя дзеўкі, мяне не сароміліся. Мальцаў абсьмеявалі мясцовых, старшыню крытыкавалі, крамніцу саўгаснай харчовай лаўкі бэсьцілі, як маглі, кпілі з нядаўна прысланага бацюшкі, дзівіліся, навошта ён зноў тут? Згаджаліся разам: толькі галаву дурыць людзям. А тады весяло завяршала мая бабуля: «Большавікі былі ды мінулі, бацюшкі не аднойчы былі ды мінулі, а мы, дзеўкі, застаемся – нас ня выкарчаваць адсюль». Пра хваробы, як ні дзіўна, не гаварылі. А тады нечакана, бяз уступу ўсякага ўзгрымнулі іх галасы і пацягнулі дзеўкі песьні журлівыя, да іх вясёлых строяў і колераў не пасавальныя. Песьні пра мінулае ды каханьне няшчаснае. І дасюль увушшу песьні тыя тужлівыя нагадваюць мне пра бабулю, якая падарыла мне цуд.

Ведаю, мне проста пашэнціла дакрануцца да такой казкі – да адзінай, першай казкі, якая зьмяніла маё жыццё. Казкі, якая і дзеецца толькі тут, у нас на зямлі. Іншых казак няма і быць ня можа, бо сапраўдная казка заўсёды недзе побач і з чалавекам дарагім, мілым зьвязаная. Мне пашэнціла мець бабулю ў вёсцы, простую і такую чароўную бабулю, якой больш няма...

Так надарылася за мною першая, спадзяюся, не апошняя казка жыцця...

Лістапад 2013, Віцебск

Другая казка

З сумам і гонарам гляджу з сяньняшняга ў дзяцінства. Смачнае, мяккае, але не пухматае, рэальнае, з турботамі, посьпехамі і паразамі, сьмерцю таты дзяцінства. Заўсёды ў жуду наступала казка, увівалася нахабна і нечакана, жыццясьцьвярджальна. Летняя і першая казка з бабуляй, у бабулі ў вёсцы назаўжды надала мне сілы, пераканала ў сэнсе